

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studia Multiethnica Upsaliensia
Editor: Harald Runblom

1. *Kerstin Eidlitz Kuoljok*: The Revolution in the North: Soviet Ethnography and Nationality Policy. 1985.
2. *Erling Wande, Jan Anward, Bengt Nordberg, Lars Steensland and Mats Thelander* (editors): Aspects of Multilingualism. Proceedings from the Fourth Nordic Symposium on Bilingualism, 1984. 1987.
3. *Marika Tandefelt*: Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland. 1988.
4. *Robert C. Ostergren*: A Community Transplanted. Trans-Atlantic Experience of a Swedish Immigrant Settlement in the Upper Middle West 1835–1915. 1988.
5. *Linda Benson and Ingvar Svanberg* (editors): The Kazaks of China. Essays on an Ethnic Minority. 1988.
6. *Gunnar Broberg, Harald Runblom & Mattias Tydén* (red.): Judiskt liv i Norden. 1988.

Distributor: Almqvist & Wiksell International
Box 638, 101 28 Stockholm, Sweden

ISBN 91-554-2257-8
ISSN 0282-6623

Särtryck

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studia Multiethnica Upsaliensia
6

Judiskt liv i Norden

Gunnar Broberg, Harald Runblom
& Mattias Tydén, red.

Uppsala 1988

Norsk Embedsverk og jødiske innvandrere og flyktninger 1914–1940

Per Ole Johansen

Nesten halvparten av de norske jødene mistet livet under den annen verdenskrig. Det gikk mange år før min etterkrigsgenerasjon fikk høre om dette folkemord, og da het det seg at tyskerne hadde skylden. Altså fortsatt en avgrensning i forhold til det ansvaret som vi vet at hundrevis av ikke-nazistiske nordmenn hadde for helt konkrete forberedelser til folkemordet. Det gjaldt særlig politiet, men også offentlig administrasjon for øvrig. Ja, så omfattende og servilt var det norske bidrag at det var nærliggende å spørre om det hadde vært "noe ved" forholdet mellom Norge og jødene også før krigen, siden et slikt svik kunne finne sted.¹

Min oppfølging av dette spørsmålet førte meg tilbake til begynnelsen av den første verdenskrig, og svaret ble bekreftende. Norge var ikke noe åpent "kontinent" for utlendinger fra 1914 til 1940, og særlig ikke jødiske utlendinger. Det var vel bare sigøynere og tatere som var mer uønsket. Men i motsetning til flere skribenter før meg har jeg ikke opptatt meg så mye med antisemittismen i Norge slik den ble "artikulert" av politiske ekstremister. Den er også en del av vår historie, men jeg synes den har vært overvurdert i forhold til andre trekk ved den norske antisemittismens historie. De politiske ekstremistene hadde liten oppslutning og enda mindre makt. Makten, den lå – særlig hva flyktingene og innvandrerne angikk – i det offentlige byråkrati. Derfor har jeg da også sett den byråkratiske tradisjonen som så viktig i et studium av forholdet mellom Norge og jødene i perioden 1914–1940.

Den ensidige vektleggingen på den politiske ekstremisme har dessuten ført med seg feilslutninger når det gjelder omfanget av og typen antisemittisme i Norge. Fordi "Nasjonal Samling" fikk så liten oppslutning, var det vel heller ikke snakk om noen videre antisemittisme i Norge, lyder omkvedet. Min hypotese er altså en annen: også i Norge har vi en antisemittisk fortid, men det er ikke i arkiver etter "Nasjonal Samling" at det er mest interessant å lete for å komme på sporet av denne. Tvert om – det er til den byråkratiske tradisjonen vi bør gå.

Økonomiske "hensyn" og en klart uttalt uvilje mot å ta imot utlendinger fordi de var "anderledes", går over i hverandre når vi ser på argumentene mot å slippe inn utlendinger i Norge. Begge deler spilte inn, men i ulike grad i forhold til forskjellige flyktning- og innvandrergupper. I den grad svensker ble utvist, var det åpenbart fordi de var uønsket på grunn av forholdene på arbeidsmarkedet eller på grunn av personlige "egenskaper" som fyll, kriminalitet eller manglende evne til å fø seg selv. Da jøder og sigøynere ble avvist, var det derimot i vel så stor grad – og etter all sannsynlighet i større grad – fordi de var jøder og sigøynere. Men det var vel ofte mere bekvemt å skyldte på de økonomiske "hensyn", det ga liksom et mer anstendig inntrykk.

Det har ofte vært hevdet at nordmenns holdning overfor utlendinger har vært en gjenspeiling av at vi er så homogene, og at vi ikke er vant med å leve med andre kulturer. Denne påstanden synes jeg er problematisk, selv om jeg ikke helt skal avvise den. Men antisemittisme har også vært utbredt i samfunn som ut fra en rekke kriterier kan defineres som heterogene. Dessuten har antisemittismen vært svært sterk i land hvor det har bodd jøder i hundrevis av år.

Hvorvidt det norske samfunn kan sies å ha vært heterogent eller homogent, vil variere med hvilken plass og synsvinkel man ser eller opplever samfunnet ut i fra. Det kan tenkes flere svar på det spørsmålet. Jeg vil derfor fremme en noe annen hypotese: Det kan diskuteres hvor homogent det norske samfunn egentlig har vært, men det har iallfall vært et utbredt ønske i toneangivende politiske kretser å gjøre det norske samfunnet enda mere norsk og homogent enn hva tilfelle var. Ønsket om sterkere norsk identitet, styrking av norsk kultur og en grenseoppgang mot det "fremmede" var et betydelig politisk hensyn helt frem til utbruddet av den annen verdenskrig.

Denne "moderate" nasjonalisme gjorde seg dessuten gjeldende i en periode med industrialisering og økning av byenes angivelige innflytelse, som fylte mange av provinsens nasjonalister med uvilje og uro. Og at de urbane jødene aldri helt ville kunne bli norske av "fedrelandssind" – det var det flere enn antisemittene i Nasjonal Samling som mente, dersom det spørsmålet først ble avkrevet et svar.

Både før og etter utgivelsen av min bok "Oss selv nærmest" i 1984 har jeg ved en rekke anledninger fått spørsmål om det egentlig var "så ille" i Norge. Det finnes ikke bare *ett* svar på et slikt spørsmål, ei heller når det gjelder norske jøders opplevelse av antisemittismen i mellomkrigstiden. Noen har fortalt meg at de opplevde forholdsvis lite av det, og at de levde et integrert liv i lokalsamfunnet som andre nordmenn. Andre har derimot

fortsatt sår i sine sinn etter å ha opplevd den norske hverdagsrasisme i sine unge år. Jeg synes det ville være uriktig å begynne en debatt om hvem av disse som "har rett", trolig er begge disse erfaringstypene reelle. Det som imidlertid er et poeng i både mitt tidligere arbeid og min pågående forskning omkring disse spørsmål, er at de fleste nordmenn var uvitende om omfanget og intensiteten i den byråkratiske antisemittisme. Byråkratene ønsket det slik, og de hadde lang rutine mht. å skjule eller omskrive motivene bak sine forskjellige avgjørelser.

Den første verdenskrig – et vendepunkt

I den langvarige frigjøringsrusen etter unionsoppløsningen i 1905 var norsk politisk liv påtagelig lite opptatt av det som hadde med det utenrikspolitiske å gjøre. Med utbruddet av den første verdenskrig ble imidlertid interessen for det øvrige Europa nødvendigvis en helt annen og større. Også i utenriksøkonomisk og handelsmessig henseende ble samkvemmet med utlandet trappet opp. Det ble tjent formuer på krigen.

I forholdet til innvandrere og utenlandske besøkende var derimot tendensen den motsatte. Med krigen fulgte både en diffus angst for det fremmede og en konkret frykt for å bli sittende med ansvar for de flyktninger som fulgte i krigens kjølvann. I løpet av den første verdenskrig, og særlig fra og med 1917, ble lovverket skjerpet med hensyn til innreise og opphold for "fremmede". Samtidig ble det bygget opp et fremmedkontrollbyråkrati, med kontrollører og med den profesjonelle mistenksomhet overfor utlendinger som ser ut til å være uunngåelig innen slike profesjoner. På sikt tok dette byråkratiet til med å leve sitt eget liv – men alene om å være paranoide da storkrigen raste, var ikke disse fremmedkontrollørene.

"Det gaar ikke an, naar hele det øvrige Europa har vedtat strenge bestemmelser for at hindre utskuddet fra at komme ind over deres grænser, at vi skal gjøre os till Europas kloak og at tyve, røvere og mordere uhindret skal trænge ind i vort land", erklærte justisminister Lars Abrahamsen under en odelstingsdebatt i mai 1915.²

Utlendinger var mindre ønsket i Norge under den første verdenskrig, og spesielt uønsket var de utenlandske jødene. Foruten en mere generell fremmedforakt og antisemittisme, som også gjorde seg gjeldende i deler av pressen – kom disse holdningene overfor jødene også til uttrykk i mere konkrete sammenheng. Sjefen for kriminalpolitiet i hovedstaden ga "individer af den internationale jødetype" skylden for den påståtte økningen i kriminelle handlinger, vel å merke "uden at det dog har vært mulig at faa fællende bevis paa dem."³ Mangelen på bevis ble av denne ledende politi-

embetsmann snarere tatt til inntekt for at jødene var spesielt "sleipe, drevne forbrytere" enn at de faktisk var uskyldige. Etter utbruddet av den russiske revolusjon ble søkelyset også siktet inn på "den jødiske trussel" mot den private eiendomsrett, om enn på et mere generelt antisemittisk, politisk plan. Men det var særlig spionfrykten som rammet jødene i disse krigsårene, spesielt utenlandske jøder som oppholdt seg i Norge, men også norske jøder.

Denne mistenkeliggjøringen var igjen en fasett i den omseggripende paranoia som rammet alt som var fremmedartet eller på en eller annen måte uvanlig. Krigssituasjoner vil i seg selv skape mistenksomhet og nasjonal selvgodhet – selv i nøytrale land. Frykten for spionene ble dessuten kraftig forsterket etter hvert som en stor del av den norske handelsflåten ble senket av tyske ubåter eller ved tidsinnstilte bomber som ble smuglet om bord i norske havner. Norske jøder havnet på kontraspionasjens spionlister fordi de hadde mottatt pakkepost fra utlandet eller hadde yrker som innebar en del reising. Etter en anmodning fra den engelske ambassaden satte Justisdepartementet i 1917 i gang en kartlegging av samtlige utenlandske jøder som oppholdt seg i Norge.

Spesielt de jødiske kramkarene eller omførselhandlerne fikk merke at tidene var blitt ganske andre og mistroiske. De lokale politikamre fikk ordre om å holde øye med disse, og mest mulig legge hindringer i veien for deres salgsvirksomhet. I en rapport som Justisdepartementets betrodde mann og rådgiver satte opp etter en inspeksjonsreise i 1917, ble det tatt til orde for at disse omreisende jøder snarest mulig burde utvises:

Disse jøder ernærer sig for en stor del ved ulovlig handel, (særlig urhandel) og tildels ved kortspill, er folk uten fædrelandssind, selv om de har opholdt sig i Norge i mange aar, tænker kun paa at gjøre forretninger og tjene penger, uanset forretningens mer eller mindre honette eller endog lovlige art og jeg antar at ihvertfald en stor del av dem er tilsalgs til hva det skal være for god betaling . . .

De fleste av dem er vel lokaliserte og orienterte og forslagne, samt sprogmægtige og vil efter mit skjøn være særlig skikkede for spiontjeneste. Noget behov for deres handelsvirksomhet kan jeg ikke indse, at der eksisterer, tvert om. Det bør efter mit skjøn i Trondhjem og Norge lægges stor vægt paa at holde vaakent øie med disse jøders færdsel, og utvisning bør uten pardon finne sted i alle tilfælde, hvor dertil er adgang efter loven. Der bør ikke tages hensyn til at de har opholdt sig længe i landet. Jo mere hjemmevante de er, jo farligere er de.⁴

I 1917 skjedde det mye på de områder som hadde å gjøre med spionfrykt, overvåkning og innvandring og flyktningsspolitikk. Før 1917 hadde noen jøder som ble utvist fra England, fått bli boende i Norge – om enn meget imot ønsket til ledende politiembetsmenn. Fra 1917 ble det langt vanskeligere.

Da verdenskrigen tok slutt, sto Norge med et lovverk, en fremmedkontroll og en "attitude" som vel ingen hadde forestilt seg i fredstid, slik tilfellet var på en rekke andre av samfunnslivets områder også. Antallet fremmedkontrollører ble redusert, og det ble lempet noe på innreisebestemmelsene i forhold til land som sto oss kulturelt nær, som det het. Men i hovedsak ble de nye fremmedlovene og det spesialiserte byråkratiet beholdt, det være seg Sentralpasskontor eller tjenstemenn og embetsmenn som hadde fremmedkontroll som sin spesialoppgave ved de enkelte politikamre. Og ikke minst avgjørende for kommende år var det at også den fremmedfiendtlige "attitude" forble levende og årvåken selv om en verdenskrig hadde tatt slutt. Krigen mot utlendingene fortsatte. Det var blant annet til stor irritasjon for disse kontrollører at det tross alt hadde bosatt seg noen jøder i Norge under krigen. Det ble aldri glemt, selv i annen halvdel av 1930-tallet klaget kjente politiembetsmenn over hvilken nasjonal dumhet man hadde begått ved å la disse jødiske flyktninger fra den første verdenskrig få bli i landet. Drømmen om den store utrenskning av "utenlandsk rask", for å låne et uttrykk fra en stortingsdebatt på 1930-tallet – ble en del av denne politikulturen under den første verdenskrig, og den drømmen skulle de toneangivende aldri senere gi slipp på.

"Bolsjevikkjøden"

I det antisemittiske persongalleri har jødene blitt tillagt svært så forskjellige roller, avhengig blant annet av politisk klima og hvilken målgruppe som antisemittene har plottet ut for sin propaganda. "Spionjøden", "Forbryterjøden", "Pengejøden" og "Bolsjevikkjøden" – også i norske farvann mente man å kjenne igjen disse "utgaver".

"Bolsjevikkjøden" var av gammel "opprinnelse", i Tsarens Russland. Men den Oktoberrevolusjonen fikk han for alvor en plass i den politiske buskagitasjon.

Under den første verdenskrig og frem til midten av 1930-tallet var Generalstabens Etterretningskontor i realiteten det ledende overvåkningspolitiet. Dette kontoret samarbeidet med tilsvarende spesialister innen politiet, private organisasjoner og etterretningskretser i utlandet. I det utenlandske kontaktnettet inngikk også private etterretningsorganisasjoner som solgte "opplysninger" på anbud.

Det militære etterretningsvesenet drev vel så mye med politisk overvåkning som tradisjonell militær etterretningsvirksomhet. Den slags ble også bedrevet før Oktoberrevolusjonen, men etter denne ble aktiviteten langt mere hektisk og omfattende. Norske arbeiderledere, fagforeninger – og arbeiderbevegelsens internasjonale kontakter ble lagt under lupen. Etter-

retningsfolkene "analyserte" det norske samfunn ut fra en smittemodell: Den norske folkesjel var egentlig ren, men sto nå i fare for å bli smittet av utenlandsk tankegods, via norske oppviglere eller direkte fra utlandet. Og i bakgrunnen hørte man "bolsjevikjødene". Norske jøder spilte nok anenfiolin i det revolusjonære orkester, slik de militære hørte det, men i 1918 og 1919 ble likevel flere norske jøder satt under overvåkning av politiet, etter henstilling fra Generalstaben. I en oversikt over "Bolsjeviker som bor eller har bodd i Kristiania", som Generalstaben satte opp i 1919, inngikk det også en rekke jøder. Og på de mange lister over *utenlandske* bolsjeviker og agenter ble det anmerket spesielt om noen av de mistenkte var jøder. Generalstaben mottok en hel serie av slike meldinger fra de norske militærattachéene, som offisielt skulle følge nedrustningsbestrebelsene etter den første verdenskrig, men som reelt drev politisk overvåkning. Den norske militærattachéen i København samarbeidet med eksilrussere og private etterretningsorganisasjoner som forsynte ham med det mest fantastiske tøv, som han ukritisk sendte videre til Generalstaben. Og derfra gikk meldingene til departementene, de militære regimentene og politiembetsmenn og utvalgte politikere.

Den 5. mai 1919 mottok for eksempel Kristiania-politiet en alarmerende melding fra Generalstaben om et "Sionistisk byrå" i København. Dette byrået samarbeidet med en annen jødisk organisasjon – som angivelig var både sionistisk og bolsjevikisk. Det sionistiske byrået pleiet dessuten en rekke internasjonale kontakter, bedrev bolsjevikpropaganda og smuglet rubler, het det videre i denne meldingen.

Den sionistiske bevegelse omfattet tre retninger. De konservative tilstrebet "Jødeverdensherredømme ved kapital". De moderate kjempet for en sionistisk stat i Palestina, og radikalerne ville nedkjempe den bestående samfunnsordning ved hjelp av bolsjevismen, for så å proklamere Jødeherredømmet. "Der arbeides i Zionist Bureauet med den om kort tid ventede verdensrevolusjon for øie." I byrået arbeidet danske jøder, men de som trakk i trådene var russiske bolsjevikjøder.

I rapporten "Bolshevikagenter" fra juli 1919 omtales presidenten for "Jødisk Klub" i Danmark, som sto i ledtog med bolsjevikene, og drev propaganda blant danske jøder. Arbeidet ble finansiert av "Moskva", og snart skulle det gis ut et kommunistisk propagandablad på hebraisk. Selv lederen for koret i København synagoge samarbeidet med russiske agenter.

Sommeren 1919 var særlig energisk for overvåkingen. I en rapport ble de finske jødene saumfart: Alle finske jøder som kom til København i forretningsøyemed, var egentlig kuréer for skandinaviske og russiske bol-

sjevikagenter. De finske jøder tok seg også av kontakten med engelske bolsjeviker, kamuflert som handelskorrespondanse, og de drev penge-smugling i den store stil. "Dette faller dem lett, da de fleste av dem har filialer, kontorer og korrespondenter i København og Stockholm."⁵

En annen København-melding ville forklare hvorfor jødiske kapitalister samarbeidet med revolusjonære: "Efter mottagen melding understøttes bolsjevismen av jødiske banker i utlandet, der bruker bolsjevismen som et middel i spekulasjonen og foretar billige opkjøp når verdierne falder i bolsjevikiske kriseperioder."⁶

Strømmen av slike ilmeldinger avtar utover på 1920-tallet etter som den verste revolusjonsskrekken ble stagget, hvis det ikke skulle befinne seg noen kasser av denslags i uregistrerte militære arkiver. Men helt ut av scenebildet forsvant "bolsjevikjøden" ikke. Fortsatt ble det referert til han i etterretningsrapportene, samtidig som også politiet og Justisdepartementet var på vakt overfor disse "jøderussere", som de ble kalt i et av Justisdepartementets interne notater. Både besøkende russere og virksomheten til den russiske handelsdelegasjonen i Oslo avstedkom nye rykter om at "bolsjevikjødene" var på ferde. På begynnelsen av 1930-tallet kom det en noe tilsvarende sus i etterretningsrapportene, om enn ikke av samme omfang som tidligere. Den kraftige borgerlige oppmarsj mot arbeiderbevegelsen under "religionsvalget" i 1930, som det stortingsvalget har blitt kjent som, hadde en klangbunn i en tiltagende høyre-radikalisme, blant annet i en del offiserskretser. Disse høyre-radikalerne hadde folk på topplan i Generalstabens etterretningskontor. Kaptein Munthe ved etterretningskontoret f.eks. var en av Vidkun Quislings nære venner og medarbeidere. Da Quisling forsøkte en debut på den nasjonalistiske scene med sin "Nordiske Folkereising" i 1930/31, var Munthe med som primus motor, og han innlemmet rapporter om "Folkereisingens" aktiviteter i etterretningskontorets eget arkiv, og da med en ganske annen hensikt enn at organisasjonen skulle overvåkes.

Denne mislykte folkereising – som hadde en rekke høyere offiserer i sin midte – tok til orde for "vort folks rasemessige egenart". Deretter ble det advart mot bolsjevikjøden, eller – "den asiatisk-orientalske bolsjevisme".

Også utover på 1930-tallet levde forestillingene videre, om enn kanskje ikke innen så store grupper som på 1920-tallet. Men "bolsjevikjøden" overvintret både i den nazistiske propaganda og i enkelte av de finere Vestkantsalonger, og således kan også denne utgaven av det antisemittiske "jødebilde" følges fra verdenskrig til verdenskrig.

”Handelsjøden”

Omførselshandelen eller kramkaren var en institusjon i det gamle Norge, men ikke desto mindre var den norske kjøpmannsforening temmelig utrettelig i mellomkrigstiden i sine bestrebelser på å fremstille omførselshandelen som et fremmedelement. I disse skrantne tider så kjøbmennene konkurrenter i kramkarene. Men ikke bare det; kramkaren ble også en sydebukk for økonomisk motgang innen handel og næringsliv som hadde helt andre årsaker, men som den enkelte kjøpmann ikke hadde den helt store innsikten i. Og hvilke personer var da bedre sydebukker enn de som både var kramkarer og jøder? I kjøpmennenes oppmarsj mot de jødiske omførselshandlere møttes tradisjonelle antisemittiske forestillinger med den paradoksale uviljen mot konkurranse som man kan støte på i næringslivet.

Forretningsverdenen hadde et rikt utvalg av slenguttrykk for jødiske handelsreisende, for eksempel ”uldjøde”, ”tøyjøde”, ”klesjøde”, ”manufakturjøde”, ”sjakrejøde”, ”handelsjøde”, ”forretningsjøde”, ”pengejøde”, ”klokkejøde” og ”urjøde”. Andre handelsreisende var kjent som ”østersjøjøder”, ”russerjøder” eller ”Hamburgerjøder”.

I 1919 begynte Norges Kjøbmannsforening å gi ut *Norges Kjøbmandsblad* som kom til å gå i bresjen for 1920-årenes kamp mot omførselshandelen. I 1920 ga bladet plass til en anonym ”innsender”, ”Samfundsfiender” het artikkelen. Forfatteren gjentok løgnen om den internasjonale jødiske sammensvergelse. ”Jøden faar mere og mere magt, større og større inflydelse for hver dag som gaar . . . alt staar nu i jødens tegn.”

Fordømmelsen av ”handelsjøden” var ikke unison blant kjøpmennene, en del mislikte denne kampanjen og særlig da antisemittiske understrømninger kom til overflaten. Til og med Kjøbmandsbladet skrev ved flere anledninger at det også fantes ærlige jøder, men slike forbehold druknet i utskjellingen, som da redaktøren i bladet gikk til angrep på Kristianias gateselgere: ”De handlende er for en stor del av semittisk oprindelse, og deres priser i forhold til varenes kvalitet er av den art, at man kommer til at tænke paa racens mindre tiltalende egenskaper.”

Redaktøren var en korsfarer, og dro gjerne ut i distriktene på ”bilrazzia” for å ta jødiske kramkarer på fersk gjerning. I 1926 besøkte han Elverum, hvorfra han rapporterte at jødiske handelsmenn riktig fråtset i en karikatur av et marked.

”De utsette offere blant de tilreisende befolkning blev gjerne bearbejdet av baade Rebekka og Isak. De blev klappet baade her og der efter først at være trukket bort til varelageret.”

Kjøpmennene var en iherdig pressgruppe. Krav om strengere lover ble

gjentatt like regelmessig som det berømmelige hakket i gramfonplata, og lensmenn og politi måtte tåle kraftig kritikk for slapphet i tjenesten. Politifolks holdninger overfor de jødiske omførselshandlere varierte da også, men sett under ett opptok den jødiske omførselshandelen politiet som etat i større grad enn noen annen sak som angikk forholdet mellom jødene og myndighetene på 1920-tallet.

Omførselshandelen kom som nevnt i søkelyset under første verdenskrig på grunn av spionfrykten, men Justisdepartementet var under de to siste krigsårene også fast bestemt på å holde fronten overfor utenlandske omførselshandlere selv når krigen var over. Det forsettet ble ikke glemt.

I slutten av 1918 avviste Justisdepartementet anken fra en utvist utenlandsk jøde:

Ansøkeren tilhører åpenbart den nye type jøder, som nær sagt ikke kan leve uten å overtrede handelslovgivningen. Deres virksomhet er anlagt på omgøelser eller direkte lovovertrædelser. Foruten å drive en skadelig trafikk skaffer de politiet en mengde tidsspillende og ørkesløst arbeide. De er i det hele kostbare folk for samfundet, intet er bedre enn å bli dem kvit.¹⁰

Kristiania politi var ikke bare irritert over de tradisjonelle kramkarene, vel så ille var de utenlandske jøder som reiste rundt og kjøpte opp kluter og ullstrikk for andre næringsdrivende. Mange av jødene var russiske, og de var notorisk uærlige, til stor skade for publikum, mente politiet. Det var påfallende at de ikke ble stoppet av det stedlige politi. ”Paa flere steder blir de visserlig tvertimot taalt.”

Justisdepartementet delte denne motvilje overfor den jødiske omførselshandelen. Departementet inntok ofte en svært avvisende holdning overfor omførselshandlere og andre jødiske næringsdrivende som hadde søkt om innreise- eller fortsatt oppholdstillatelse. Overfor jøder som ellers ville inn i landet på 1920-tallet, var derimot ikke legalistene i departementet fullt så avvisende og vilkårlige som Sentralpasskontoret og embetsmenn som arbeidet med fremmedsaker ved de større politikamre. Men uviljen overfor omførselshandlerne levde altså videre i departementskontorene, og det så direkte og saftig at brevene fra de ærverdige byråsjefer og førstesekretærer nesten ikke var til å kjenne igjen.

En jøde fra Litauen ble for eksempel utvist fra Norge i januar 1928. Han anket, men en av de overordnede embetsmennene i Justisdepartementet avviste anken. Det gjorde ingen forskjell at jøden skulle drive forretning og bo sammen med en bror som hadde etablert seg i Norge:

. . . vi står vel altså her overfor en av disse påtrengende jøder som klorer sig fast til landet så snart de på en eller annen måte får en fot innenfor grensen. Det er på den måte tallet på jøder – særlig i manufakturbranchen – blir så stort her i landet. Disse manufakturjøder er på forskj. vis til megen fortredd for den norske kjøbmansstand (illoyal konkurranse, ulovligheter mht. omførselsbestemmelsene, prisbestemmelsene osv., alltid den samme trouble). Jeg mener vi har flere enn nok manufakturjøder her i landet. Denne er foreløbig engagert i en eksisterende jødeforretning, men to jøder kan gjøre dobbelt så meget skade som én. Der må gjøres noget for å demme op mot denne invasjon."

Ekspedisjonssjefen syntes imidlertid at det var for hardt å utvise vedkommende – det var av og til uenighet innen departementet om slike tilfelle. Men justisminister Haakon Evjenth i Venstre-regjeringen Mowinkel desavuerte ekspedisjonssjefen, og denne "østersjøjøde" måtte børste det norske støvet av sine føtter.

Striden om omførselshandelen nøret opp under gamle myter om jødene som uærlige handelsfolk. I den offisielle partipolitiske agitasjon på 1920-tallet var det særlig Bondepartiet som opptok seg med "Jødekapitalen". For nasjonalistene i dette parti sto jøden som symbol på storkapitalen og storbyen. Og så gikk det ikke mange årene før "handelsjøden" ble manet frem på den norske scene, både av Quisling og hans naziparti og av norske forretningsfolk og embetsmenn som brukte "handelsjøden" som argument for å stenge grensene for jødiske flyktninger fra det nazistiske Tyskland.

Til Norge? 1919–1932

Motviljen mot å få flere utlendinger til Norge, og spesielt jødiske utlendinger, bygget seg opp med den første verdenskrig. Denne motviljen forsvant altså ikke med våpenhvilen på Vestfronten, men tiden frem til begynnelsen av 1933 gir dog et mere skiftende inntrykk hva innreise, opphold og innvandring angår. De embedsmennene som hadde fremmedkontroll som profesjon og kall fortsatte på krigsstien, men Justisdepartementet forsøkte å slå ned på det legalistene i departementet oppfattet som rene vilkårligheter i håndhevelsen av fremmedlovgivningen. Departementets folk var langt fra tilhengere av en mere liberal politikk, og det hendte de innskjerpet overfor slappe politimesterne på mindre steder at de måtte skjerpe fremmedkontrollen. Men det skulle gå skikkelig og legalt for seg, departementsjuristene satt ikke med sine utmerkede eksamenspapirer fra Det juridiske fakultet for ingen ting. Derfor kom det også til en rekke markeringer i forholdet mellom Justisdepartementet og de harde ute i fel-

ten, som for eksempel i 1920 da Kristianiapolitiet ville kaste ut en polsk jøde. Det ble anført at han angivelig hadde drevet ulovlig handel, men det overordnede motivet var at politiet ville redusere antallet utenlandske jøder i hovedstaden. Justisdepartementet bemerket:

Politikamret har sikkert rett i at det vilde være ønskelig å bli kvitt adskillig av de herværende jøder, både av hensyn til bolignøden og fordi de i og for sig er en lite ønskeværdig befolkningstilvekst. Men *noget* hensyn skylder man vel også disse personer, selv om de er jøder, er de dog mennesker. Det må være innlysende, at det fremdeles er fortvilet for dem å bli sendt til sine "hjemland", Polen og Østersjøstatene, og i et tilfelle som det foreliggende, hvor vedkommende har vært her siden 1913 og hvor man ikke har noget som helst å utsette på ham, synes det være en urimelighet å forby ham opphold.¹²

Justisdepartementet påpekte for øvrig ved flere anledninger at fremmedloven av 1917 ikke gav anledning til å ta "racehensyn" i forbindelse med utlendingers innreise og opphold i riket. Det var bolignøden og arbeidsløsheten i landet man skulle ta hensyn til, "og i den henseende kan jo svensker f.eks. gjøre samme fortræd som alle andre utlendinger."¹³ I 1920 endte forresten saken likevel med at den polske jøden ble kastet på dør, etter initiativ fra Venstre-regjeringens justisminister.

"Desværre var det en hel del av de herværende jøder, som for at hjelpe sine trosfæller tok sig av dem og skaffet dem sysselsættelse" uttalte oppdagelessjefen ved Oslo Politi under en pressediskusjon i 1924, og viste til de russiske jøder som kom fra England før 1917. Mange av disse var uten legitimasjonspapirer, politiet ble ikke kvitt dem. "Paa denne maate er det vi har faat en ikke ubetydelig og lite ønskelig invasjon av jøder . . ." Men etter fremmedloven av 1917 hadde praktisk talt ikke en jøde fått tillatelse til å bosette seg i hovedstaden, forsikret Søhr.¹⁴

I 1921 avviste Sentralpasskontoret en jøde, som hadde omgått passkontrollen i flere land. Begrunnelsen var betegnende for den holdningen Sentralpasskontoret inntok overfor jødiske flyktninger og immigranter helt frem til krigsutbruddet den 9. april 1940. Jøden ble nemlig avvist fordi "landet vil bli oversvømmet av lignende individer, hvis man tar denne person under armene."

Kristianiapolitiet ville helst bli kvitt flest mulig av de jødene som kom til Norge under første verdenskrig. Å slippe inn flere jøder var hovedstadspolitiet enda mindre begeistret for.

Med den nye fremmedloven av 1927 ble det helt slutt på liberale tilbakfall til den gjestfrihet som preget mottagelsene ved de norske grensestasjonene før den første verdenskrig.

Den stadig mer restriktive innvandringspolitikken i tradisjonelle innvandringsland, spesielt USA, hadde ikke gått hus forbi i den norske statsadministrasjon. Justisdepartementet fulgte meget nøye med i alt som hadde å gjøre med "innvandringsjuss" og fremmedpolitikk rundt omkring i verden. Departementets spesialarkiv om disse spørsmål ble gedigent i årenes løp. Visst var det mange utlendinger som fant veien til Norge i årenes løp. Men det var langt flere nordmenn som emigrerte. Akkurat det var vi forresten ganske stolte av, vårt selvbylde var emigrasjonslandet. Tanken på å åpne grensene for dem som ville *inn*, var derimot langt mindre tiltalende. Det ble til sitt tragiske fulle demonstrert overfor Europas jødiske flyktninger i 1930-årene. Men også med loven av 1927 var den restriktive tendensen klar, selv om dimensjonene i den aktuelle innvandrings- og flyktningpopulasjon var langt mere beskjedne i årene før 1933.

Fremmedloven av 1927, som gjorde det langt vanskeligere for utlendinger å få innreise, oppholds- og arbeidstillatelse, henviste særlig til den store arbeidsløsheten i Norge. Men forslagsstillerne med justisminister Paal Berg i spissen la heller ikke skjul på at noen utlendinger var mere uønskede og utenlandske enn andre. Advarselen mot øst-europeiske innvandrere var temmelig utilsørt:

For en stor del gjelder dette personer, som tilhører folkeslag og racer som er meget forskjellig fra nordmennene. Det vil utvilsomt være meget uheldig om innvandring av slike fremmedartede folkeslag skal kunne skje i en grad av betydning. Man nevner i denne forbindelse at der i de første år under krigen kom et stort antall utlendinger fra forskjellige fremmedartede folkeslag og slo sig til her i landet. Det har vist sig å være en meget uheldig tilvekst til befolkningen.¹⁵

Det var ingen tvil om at det spesielt ble siktet til øst-europeiske jøder. For øvrig ble det ikke sagt så mye i den påfølgende odelstings- og lagtingsdebatt. Det var almen politisk enighet om en strengere siling ved grensene, selv om motivene varierte.

Denne strenge linje fortsatte inn i 1930-årene; under frontaledebatten i 1931 av Bondepartimannen og senere statsminister Jens Hunseid også formet som en advarsel mot raseblanding. Hunseids advarsel var ekstrem, men det vakte ingen politisk skandale at han uttrykte seg slik fra talerstolen i landets nasjonalforsamling:

En god del av disse utlendinger som kommer inn i landet, er rasemessig sett av mindreværdig kvalitet. De har dårlig arvestoff, men de har en stor vitalitet i retning av å formere sig. Vår rase lider under denne innvandring. Vår gode nordiske rase blir opblandet på en måte som er uheldig for vår rases fremtid. Dette er den verste

og i lengden den kostbareste følge av vår slappe innvandringskontroll. En økonomisk tapning kan vi vinne over, men dårlig arvestoff som er kommet inn i rasen blir man aldri kvitt.¹⁶

1933–1940

Med Hitlers maktovertagelse og statsautorisering av jødehatet i 1933 ble det internasjonale samfunn stillet overfor et flyktningproblem av helt andre dimensjoner, enn det man hadde måtte forholde seg til under den første verdenskrig. Uttrykket "flyktningproblem" bruker jeg i flere betydninger. Det man kan assosiere med dette er de problem som flukten og utlendigheten førte med seg for den enkelte flyktning. Men det internasjonale samfunn den gang var mere opptatt av flyktningproblemet i en annen forstand, nemlig hvilke problem flyktningene representerte eller ville komme til å representere for de land som eventuelt skulle ta imot dem.

I mai 1933 ba den norske legasjonen i Berlin om instruksjoner for hvordan man skulle forholde seg overfor tyske jøder som ville til Norge. Justisdepartementet, som rådførte seg med Sentralpasskontoret, svarte at søknadene ville "bli behandlet og avgjort efter forholdene i hvert enkelt tilfelle".¹⁷

Sentralpasskontoret ga også beskjed om at jødene måtte sende søknadene via legasjonen i Berlin med detaljerte opplysninger om blant annet utdannelse og formuesforhold. "Å antyde på forhånd i hvilken retning avgjørelsene kommer til å gå er umulig."¹⁸

Utenriksdepartementet sendte imidlertid et krassere brev til legasjonen enn det Sentralpasskontoret foreslo: "Den her herskende arbeidsløshet og de trykkende økonomiske forhold gjør det desværre lite mulig å kunne gi plass for de tyskerne som på grunn av den inntrådte situasjon ønsker å reise ut av Tyskland."¹⁹

Justisdepartementet syntes det var et fornuftig utspill: "... dette (spørsmålet) er så stort, at det ikke kan skade at man også ser det under en noe mere almindelig synsvinkel. En *invasjon* av jøder må vi jo nemlig frabe oss. Selv om vi i våre hjerter har all mulig sympati med dem."²⁰

I juni 1939 ble politikontoret i Justisdepartementet forelagt et utkast til beskrivelse av den norske flyktningpolitikken, som skulle trykkes i en engelskspråklig publikasjon: "Å opnå oppholdstillatelse for flyktninger som har måttet forlate sitt hjemland på grunn av rasefølgelser er meget vanskelig", het det blant annet.²¹ Politikontoret hadde ingen innvending mot realiteten i beskrivelsen, men om det var klokt å la den slags bli presentert for utlandet var tvilsomt.

I et internt notat i juli 1939 understreket byråsjefen ved Justisdeparte-

mentets politikontor at Norge måtte ta imot et visst antall flyktninger av humanitære grunner – men den prinsipielle flyktningepolitikk skulle det ikke være noen tvil om. "Vår politikk er i prinsippet også overfor flyktninger å stenge grensene. Slapper vi på det, har vi en hærske over oss."²²

Hensynet til norske arbeidsplasser og norske næringsinteresser var et gjennomgangsargument i de mange avslag overfor jødiske asylsøkere opp igjennom 1930-årene. Fremmedkontrollørene rådførte seg rutinemessig med ulike yrkesorganisasjoner og profesjoner, som var meget aktpågivne på vegne av de norske arbeidstakere. Ønsket om å skjerme det norske næringsliv var et annet, en problemstilling som vi altså kan følge tilbake til tidligere faser i norsk historie. Da en tysk-jødisk forretningsmann søkte oppholds- og arbeidstillatelse i slutten av 1933 påpekte for eksempel Sentralpasskontoret promte at jøden jo hadde et levedyktig firma i Hamburg, og at han sikkert ville utnytte "de tyske vanskelighetene".

Handelsdepartementet og Politikontorets byråsjef var enig med Sentralpasskontoret. Det ville være betenkelig å la "denne mannen" få fotfeste i Norge, uttalte politikontoret. "Hans firmas verdensomfattende Geschäft trenger vel et alburom, som mer kan komme til å skade enn gagne norske forretningsfolk."²³

Ekspedisjonssjef Platou led derimot legalistiske kvaler. "Mit *principiele* syn er, at det er misbruk av fremmedloven å benytte den til beskyttelse av forretninger mot konkurranse."²⁴ Men departementet hadde gått med på den slags manøvrer mange ganger tidligere, så man fikk vel følge Sentralpasskontoret også denne gang – konkluderte han resignert.

Da en tidligere tysk, jødisk skofabrikant kom til Norge i juli 1938 og tilbød sin ekspertise, fikk han det svar fra representantene for norske fabrikanter at nordmenn såviss var "istand til å prestere alt det som kreves på dette område". Den samme avvisende holdning inntok organisasjoner som representerte forskjellige profesjonelle grupper som musikere, språklærere og fotografer.

Denne proteksjonisme var reell. Det var ikke annerledes i Norge på 1930-tallet enn tidligere; i vår selvbevissthet var Norge et land man emigrerte fra og ikke immigrerte til. Og også, som tidligere – var norske byråkrater og politikere meget vare på signalene i den internasjonale immigrasjons- og flyktningepolitikk. Men denne fra så mange tider vanlige økonomiske opportuniste, kunne få andre utslag også, som f.eks. at man ville sikre seg verdifull jødisk ekspertise: "I almindelighet kan det vel sies at Norge ikke har formådd å utnytte de *konstruktive* muligheter som flyktningproblemet tross alt har gitt. Jeg finner det ikke tvilsomt at det finnes mange av denne type frabrikanter som vi burde ha nyttiggjort oss på et

Fra året 1938 stemplet de tyske myndighetene en rød J i jødenes pass. For de nordiske land innebar dette at det ble lettere å gjennomføre den restriktive immigrasjonspolitikken. (Stadarchiv, Frankfurt am Main.)

Dieser Paß enthält 22 Seiten

3

tidligere tidspunkt. Her har både Sverige, England og Holland vært heldigere."²⁵

Men et langt viktigere spørsmål i denne sammenheng er om andre motiver spilte inn ved siden av de økonomiske i den restriktive norske flyktningepolitikken – eller om den økonomiske argumentasjon også kunne være et skalkeskjul for fremmedfiendtlige og antisemittiske holdninger.

Den restriktive flyktningepolitikken hadde iallfall flere beveggrunner enn de økonomiske. Også jøder som kunne dokumentere at de på ingen måte ville falle det offentlige til byrde ble avvist, ja selv jødisk ungdom som kun hadde til hensikt å være her for et klart avgrenset tidsrom. Danmark og Sverige tok imot hundrevis som fikk opplæring på bondegårdene,

med henblikk på senere pionerarbeid i Palestina. Norske myndigheter sa derimot plent nei, til tross for at det ikke ville ha kostet det norske samfunn en øre. Fremmedpolitiet i hovedstaden svarte at det simpelthen ikke var ønskelig med noen "jødekoloni" i Norge. Og var man positiv i ett tilfelle, kunne det trekke andre med seg – ifølge de grunnleggende læresetninger blant disse kontrollørene.

I april 1939 ba Nansenhjelpens komité for barn om innreisettillatelse for 100 tsjekkiske barn. Sentralpasskontoret svarte at barneimmigrasjonen var den "uheldigst tenkelige form for immigrasjon".²⁶

Nansenhjelpens initiativ ble diskutert i Justisdepartementet, og flere av embedsmennene henviste til Sverige. Svenske myndigheter forsøkte i størst mulig grad å avvise jødiske foreldre som hadde sendt barna til Sverige, etter all sannsynlighet for å forhindre at familiene slo seg ned for godt. Foreldreløse barn burde man også være ytterst forsiktig med å slippe inn i landet, uttalte en av byråsjefens svenske kontakter: "Tar man foreldreløse må man regne med adopsjon. Setter man barna i private hjem, får man vanskeligheter med pleieforeldrene, når barna skal reise og de rent faktisk er blitt 'adoptivbarn'. Det beste er forsåvidt barnehjem, når man bare kan være sikker på videre emigrasjon."²⁷

Søknaden fra Nansenhjelpen om innreise for 100 jødiske barn gikk til topps i Justisdepartementet. Ekspedisjonssjefen kommenterte:

I likhet med alle som i sin statsstillings medfør har hatt med dette spørsmålet å gjøre stiller jeg meg meget kjølig overfor oppholdstillatelse overfor jødiske barn . . . Avgjørende for meg til å stille meg slik til barneplanene er selvsagt, at chansen for å brenne inne med barna er overveldende stor, selvom vi betinget oss barnehjem-systemet ville vel disse barna etterhvert knytte slike forbindelser i Norge, at vi ikke blir kvitt dem, med mindre deres foreldre kommer seg ut til oversjøiske land og får dem eftersendt.

Vi må sikkert regne med at det overveiende antall blir i Norge og kommer til å bli et jødisk innslag i folket og i næringslivet. I seg selv ser jeg ikke dette for en ulykke. Men jeg er redd for at vi ved dette vil puste til en muligens spirende antisemittisme som samfundet ikke ville være tjent med.²⁸

Likevel foreslo Justisdepartementet innreisettillatelse for ca. halvparten av de barna Nansenhjelpen hadde søkt for. Departementet så helst at barna ble skikkelig legeundersøkt, og at fortrinnsrett ble gitt til barn som hadde foreldre som senere ville komme til å reise til andre land.

Tonen ble generelt skarpere i departementsanmerkningene i løpet av 1930-årene, selv om flere jøder fikk oppholdstillatelse. I 1938 og 1939 snek det seg inn bemerkninger som ikke forekom tidligere. "Billedet virker ikke frastøtende", ble det skrevet på søknaden til en østerriksk jøde i be-

gynnelsen av 1938. "De er konfesjonsløse, men jeg går ut fra at de er av jødisk herkomst, hva billedene synes å vise", ble det opplyst om et jødisk ektepar som søkte innreise i juni 1939. Om andre søkere ble det med forbauselse kommentert at de så "merkelig lite jødiske ut".²⁹

Flere departementsfolk som luftet slike fordommer, kunne uttale seg positivt om jøder i enkelte andre sammenhenger. Men slike bemerkninger kan likevel tas som uttrykk for ganske utbredte fordommer i det norske samfunnet på den tiden.

Departementsjurister flest næret ingen sympati for Hitler-Tyskland, og de så på hjemlige nazier med forakt. Etter hvert ble de ganske godt orientert om den håpløse stillingen for jødene i det nazistiske Europa, uten at departementet inntok noen prinsipiell mere imøtekommende holdning til de jødiske flyktingene av den grunn. Heller ikke de politiske myndigheter gav noen signaler eller direktiver i den retning.

Når det gjelder deler av norsk sentraladministrasjon – og særlig fremmedkontrollørene – er det hevet over tvil at de langt fra var fordomsløse i sine holdninger overfor jødene. Men for dette byråkratiet var det fordommer "in its own right", med røtter i en profesjonell kultur som gikk mye lenger tilbake i norsk historie enn til nazistenes jødehets.

Konklusjon

Flyktningepolitikken på 1930-tallet og sviket overfor de norske jødene under den annen verdenskrig må selvsagt sees ut fra tidsspesifikke forhold og motiver. Men vi finner også mønstre og holdninger som går tilbake i tid, og da med utbruddet av den første verdenskrig som *ett* viktig tidsskille: "Grensevakt"-mentaliteten innen byråkratiet, haukenes tolkning av regelverket i flyktingenes og immigrantenes disfavør, den snevre definisjon av begrepet flyktning, den generelle skepsis overfor flyktinger selv da de fikk en slags flyktingstatus, drømmen om den store utvisning, og den selvforsterkende avstanden som kontrollørene opprettholdt overfor sine "klienter", er et gjennomgående trekk for hele den perioden jeg har behandlet. Dette er forresten kontroversielle problemstillinger også i dag. For deler av den eldre generasjon har rasismen og fremmedfrykten i førkrigs-Norge vært tabu. Dessuten har historikerne brukt begrepet antisemittisme i heller snever betydning. Antisemittismen har man som nevnt særlig forbundet med Nasjonal Samling, som aldri ble noe stort parti, og derfor var vel heller ikke antisemittisme noe problem i Norge, lyder konklusjonen. Men enten man nå kaller det antisemittisme eller "fremmedfrykt"; fordommer overfor andre etniske minoriteter kan som kjent kom-

me til uttrykk i helt andre sammenhenger enn de partipolitiske også. Heller ikke i dagens Norge finnes det noe stort politisk parti som har rasisme som programpost, men vil vi av det kunne slutte at rasisme ikke er noe problem i det norske samfunn?

Noter

1. Min artikkel bygger for det meste på de samme kildene som jeg benyttet da jeg skrev *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914–1943* (Oslo, 1984). Hovedkilden er Justisdepartementets arkiver, som er meget omfattende. Justisdepartementet hadde overoppsynet med de norske politiembetsmennene i mellomkrigstiden, selv om politiet for øvrig var kommunalt frem til 1937. Dessuten ble innvandrings- og flyktningsspørsmålene så viktige etterhvert at både politikere og særlig sentraladministrasjonene følte behov for et slags kontinuerlig overoppsyn med disse spørsmålene. Sentralpasskontorets arkiv har også vært benyttet, men det har spilt en underordnet rolle i forbindelse med dokumentasjonen, både på grunn av en rekke mangler ved arkivet og fordi Justisdepartementet har vært av primær interesse når det gjelder *hovedlinjene* i mellomkrigstidens innvandrings- og flyktningpolitikk.
Stortingsforhandlinger, avisdebatter og intervjuer, samt ymse fag- og bransjetidsskrifter er også benyttet på noen punkter. Jeg henviser i den forbindelse til *Oss selv nærmest*.
Forskningen på dette området har vært meget liten, vi mangler en faghistorisk tradisjon. Ett unntak har vi imidlertid i Harald Skjøsbergs utmerkede *En flyktningpolitikk utvikles. Norsk politikk overfor tyske flyktninger 1933–1940*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, våren 1981.
Oskar Mendelsohn har skrevet et meget omfattende og detaljert verk om de norske jøders historie, som også omfatter mellomkrigstiden: *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år* (Oslo, 1969). Dette viktige arbeidet gir nyttig bakgrunnsmateriale m.h.t. en generell forståelse av det jødiske samfunns historie i denne perioden, men akkurat når det gjelder innvandrings- og flyktningpolitikken må det med respekt å melde sies å være mangelfullt. Mendelsohn benyttet seg nemlig ikke av arkivene til de offentlige instanser som hadde med disse sakene å gjøre, for mellomkrigstidens vedkommende.
Den meget beskjedne norske innsatsen når det gjelder vitenskapelige studier på dette området er i seg selv en talende side ved nyere norsk historie og selvforståelse, men det får vi ta opp ved neste korsvei.
2. Odelstinget 28/5 1915, 807.
3. *Aftenposten*, 17/12 1917.
4. Politifullmektig Jack Andersen, "Indberetning" til Justisdepartementet 16/8 1917: Justisdepartementets politikontor, "Fremmedpoliti 1916–1917".
5. "Extrarapport" 8/7 1919: Generalstaben IV, pakke 1406.
6. Rapport, Generalstaben, 21/7 1919: Generalstaben IV, 1406.
7. *Norges Kjøbmansblad* 1920:5.
8. *Norges Kjøbmansblad* 1924:34.
9. *Norges Kjøbmansblad* 1926:10.
10. Notat i Justisdepartementet 8/12 1918, "Fremmedloven 1927–1928. §20 utvisninger": Justisdepartementets politikontor.
11. Notat i Justisdepartementet 18/1 1929, "Fremmedloven 1929–1930. §20 utviste": Justisdepartementets politikontor.
12. Notat i Justisdepartementet 19/1 1920, "Den nye fremmedloven. Opholdstillatelser 1920–1921": Justisdepartementets politikontor.
13. Notat i Justisdepartementet 23/2 1924: Justisdepartementets politikontor.

14. *Aftenposten*, 7/7 1924.
15. Odelstinget, proposisjon nr 11 1926, 2 f.
16. Stortinget 12/2 1931, 109.
17. Justisdepartementet til Utenriksdepartementet 22/5 1933: Justisdepartementets politikontor.
18. Sentralpasskontoret til Justisdepartementet 13/5 1933: Justisdepartementets politikontor.
19. Utenriksdepartementet til den norske legasjonen i Berlin 29/5 1933: Justisdepartementets politikontor.
20. Notat i Justisdepartementet 1/8 1933: Justisdepartementets politikontor.
21. Notat i Justisdepartementet 24/6 1939, "Flyktninger, tyske. Jnr. 4001–6000. 1939": Justisdepartementets politikontor.
22. Notat 26/7 1939: Justisdepartementets politikontor.
23. Sentralpasskontoret til Justisdepartementet 30/12 1933; og notat i Justisdepartementet 2/2 1934: Justisdepartementets politikontor.
24. Notat i Justisdepartementet 8/3 1934: Justisdepartementets politikontor.
25. Notat i Justisdepartementet 3/6 1938, "Den nye fremmedloven. Oppholdstillatelser 1939": Justisdepartementets politikontor.
26. Notat i Justisdepartementet 13/5 1939: Justisdepartementets politikontor.
27. Ibid.
28. Notat i Justisdepartementet 15/5 1939: Justisdepartementets politikontor.
29. Notat i Justisdepartementet 4/1 1938, 26/4 1939 og 31/7 1939: Justisdepartementets politikontor.

Summary

The Attitude of the Norwegian State Bureaucracy towards Jewish Immigrants and Refugees, 1914–1940

Per Ole Johansen

In Norway the outbreak of World War I led to a diffuse, ethnocentric fear of all things "foreign" and also to a concrete anxiety about being forced to take over the responsibility for refugees in the wake of war. During the war Norwegian authorities introduced restrictive immigration legislation and, gradually, an extensive bureaucratic control of foreigners developed. In 1917 the Norwegian *Storting* (diet) passed an Aliens Act which made Jewish immigration considerably more difficult. The same year mapping of all "foreign" Jews in Norway was initiated.

The controlling bureaucracy also continued its activity after the war, and on the whole the authorities worked under the established premises: many Jews were expelled and others were stopped at the Norwegian border. The Aliens Act of 1927 made it even more difficult for foreigners to enter the country and to receive permission to stay and to work. This restrictive line was maintained during the 1930s. Although the authorities received fairly

detailed information about the dire situation of the German Jews, regulations with a more compliant attitude towards Jewish refugees were not issued.

Seen in an international perspective the Norwegian attitude towards Jewish immigration was very negative. The political consensus regarding the restrictions should also be stressed, notwithstanding the fact that the motives varied. The Aliens Act was, however, not directed only towards the Jews, but many bureaucrats revealed anti-Semitic motives behind their actions.

Probably only Gypsies and *tattare* (a Scandinavian counterpart of tinkers) were treated with more scepticism.

The restricted immigration policy in several countries, not least the United States, served as guidelines for the Norwegian authorities. Fear of increased competition from foreign merchants as well as considerable Norwegian unemployment were often referred to as motives for the growing restrictions. Inducements that were not purely economic undoubtedly caused the negative attitude towards immigration. There was a general xenophobia as well as a latent anti-Semitism. The authorities displayed a negative attitude especially towards the East European Jews, who were hurt by the anti-Bolshevik mood after the Russian Revolution: the "international" Jew was regarded as a potential spy. Suspicion was directed especially towards the Jewish peddlers. Even arguments of race were common and among top-level politicians one mentioned the risk of "miscegenation" if Jewish immigration was allowed to continue.

That the Norwegian bureaucracy was partly steered by anti-Semitism was well-known among contemporaries. The real motives behind decisions in matters concerning foreigners could be circumscribed and revealed. But within the bureaucracy the negative attitudes were solid. The gate-keeper mentality, the interpretation of rules to the detriment of aliens, a much narrower definition of the "refugee" concept, and a general scepticism vis-à-vis those who really achieved refugee status were prevalent tendencies within the Norwegian bureaucracy during the period observed.